

Daniel Polakovič – Iva Steinová – Petra Vladařová:

Židovské hřbitovy na jihu Čech
[Zsidó temetők Dél-Csehországban]

(České Budějovice: Národní památkový ústav, 2021)

A zsidó temetőket héberül az „élet házának”, avagy az „öröklét házának” nevez-
zük. A judaizmusban a messiáshit miatt tilos a sírok felszámolása, a földi marad-
ványok nyugalmának örök időre szóló biztosítása a közösség kötelessége. Így a
sírkertekben egymást követően és többé-kevésbé rendezett sorokban ott találjuk az
egy-egy közösségek évszázadok során eltemetett halottjait. A sírkövek formavilágán,
feliratain keresztül megragadhatók az egyes korszakokra jellemző divatok, stílusok,
asszimilációs és disszimilációs törekvések. Ilyen módon képet adnak a sírkövek a
váltakozó korszellemről, mégis, az emberi lét szűkös időhatáraihoz mérten, belátha-
tatlanul távoli időkre szánják őket. A holokauszt által okozott hatalmas vérvesztés
miatt a közép-kelet-európai vidéki zsidó hitközségek többsége eltűnt. A közösségek
nélkül maradt zsinagógák nagy részére a bontás várt. A temetők azonban, a vallási
szabályok miatt nem voltak felszámolhatók, eladhatók, így évtizedekre elhagyat-
va, gazdátlanul, a sírkőtolvajok és vandálok pusztításának kitéve ottmaradtak a
települések határában. Mára – az elpusztított hitközségi levéltárak, anyakönyvek
és családi dokumentumok hiányában – a megsemmisített zsidó közösségek utolsó
emlékeiként, történetük különleges forrásaiként tekinthetünk rájuk. Megismerésük
és megértésük révén a temetők és síremlékeik egyrészt új kapukat nyithatnak a múlt
felé, valamint épített örökségünk megbecsült értékeivé válhatnak.

A második világháború után a régióban az első jelentős, zsidó temetőt bemutató
mű 1955-ben Prágában jelent meg.¹ Otto Muneles a prágai Állami Zsidó Múze-
um (a mai Prágai Zsidó Múzeum) könyvtárának vezetője és Milada Vilímková
a térség egyik legértékesebb zsidó sírkertjének korai emlékéanyagát mutatta be.
Ez a kötet is inspirálhatta Scheiber Sándort, a budapesti Országos Rabbiképző
Intézet korabeli igazgatóját néhány évvel későbbi, *Magyarországi zsidó feliratok a
III. századtól 1686-ig* című könyvének megírásában.² Míg azonban Magyarországon
évtizedeken át teljes hallgatás övezte a zsidó temetők kérdését, addig Muneles

¹ Otto Muneles – Milada Vilímková: *Starý židovský hřbitov v Praze*. Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství, 1955.

² Scheiber Sándor: *Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig*. Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1960.

nyomában hamarosan folytatta a megkezdett munkát Jan Heřman, aki a cseh- és morvaországi zsidó temetőkről szóló, 1980-ban megjelent kötetében³ már tipológiai rendszert is kidolgozott a regionálisan megfigyelhető formai eltérések alapján. A sok évszázadon keresztül folytonosan használt temetőkön keresztül kirajzolódik az ország térben és időben egyaránt változatos zsidó sírkölkultúrájának arculata. A témával foglalkozó magyarországi kutató, aki egy olyan területen él, ahol a zsidó sírkertek többsége jóval későbbi korokból származik, lenyűgözve tekint erre az emlékanyagra, és sok esetben felismerheti bennük legkorábbi hazai zsidó síremlékeink formai előképeit. A magyar zsidóság jelentős hányada ugyanis a török kor után nyugat és északnyugat felől, az osztrák és cseh-morva területekről érkezett és alapított új közösségeket. Temetőikben, különösen a XVIII. században, még a feliratokban is gyakran hivatkoztak a kibocsátó községekre, emellett maguk a síremlékek is több generáción keresztül megőrizték azokat a jellegzetességeket, amelyek vizuális kapcsolatot képeztek az elődök származási helyével. A magukkal hozott forma sematizálódott a betelepülés évtizedei alatt, de regionálisan hosszabb időn keresztül behatárolhatóvá vált, így adalékokat szolgáltat, többek között, az országon belüli migrációs folyamatok szemléltetéséhez is.

A fentiek okán Magyarországon is méltán tarthat számot érdeklődésre Daniel Polakovič, Iva Steinová és Petra Vladařová közös műve, amely a dél-csehországi zsidó temetők bemutatására vállalkozik. Mindhárom szerző a téma kutatója, jelentős publikációk, több évtizednyi munka, elméleti és gyakorlati tapasztalat áll mögöttük. Daniel Polakovič (1975) történész, hebraista, a Prágai Zsidó Múzeum munkatársaként az épített zsidó örökség dokumentálásával foglalkozik. Iva Steinová (1952) történész, szakterülete a zsidó történelem és a zsidó eredetű kulturális emlékek, főként sírkövek és temetők. Petra Vladařová (1986) judaista, zsidó temetők dokumentálásával és bemutatásával foglalkozik, többek között 2015–17-ben húszrészes dokumentumfilm-sorozatot készített a Cseh Televízió számára.⁴

A 383 oldal terjedelmű, nagyalakú, keménykötésű kiadványt a cseh Nemzeti Örökség Intézet (Národní památkový ústav) České Budějovice-i irodája jelentette meg *Monumenta* című nívós könyvsorozatának 9. részeként. Olvasmányos stílusa és sok látványos illusztrációja révén egyaránt képes megszólítani a szakembereket és a téma iránt érdeklődő szélesebb közönséget. Az olvasót már első átlapozásra magával ragadják a sírkövekről, temetőrészletekről készített, kiváló minőségű, nagyméretű, esetenként egy-másfél oldalt betöltő felvételek, amelyeken részletesen tanulmányozhatók a feliratok és motívumok. A szerzők kutató- és dokumentáló munkája révén a mai Dél-Csehországban található 41 település, ötszáz év alatt,

³ Jan Heřman: Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1980; angolul: Jewish Cemeteries in Bohemia and Moravia. Prague: Council of Jewish Communities in the CSR, 1982.

⁴ Hádanky domů života (2015–2017), rend.: Jaroslav Kratochvíl.

a XVI. és XX. század között keletkezett 43 zsidó temetőjének enciklopédikus igényű bemutatását ismerhetjük meg. A bevezető fejezetek összefoglalják a dél-csehországi zsidó közösségek és temetőik kialakulásának rövid történetét a középkortól kezdve, valamint áttekintést kapunk a régió zsidó sírkölkultúrájának jellemzőiről, a sírjelek feliratairól és a megjelenő szimbólumokról. Ezt a részt a temetők XX. századi sorsának bemutatása zárja. Figyelemre méltó azoknak a holokauszt előtt, a háború utáni években, valamint a szocializmus időszakában készített archív fényképeknek a száma, amelyek temetőket, temetőrészleteket, síremlékeket és ravatalozókat ábrázolnak, közülük az elsők a XX. század legelejéről származnak. E képek azt is jelzik, hogy a még létező zsidó közösségek korán felismerték a csehországi régi zsidó temetők emlékanyagának értékét.

A könyv törzsét a dél-csehországi zsidó temetők 290 oldalt kitevő, lexikonszerű, hivatkozásokkal gondosan ellátott katalógusa alkotja. Az egyes fejezetek felépítése egységes: a településnév után közli a temető alapítási idejét, bemutatja a zsidóság letelepedésének kezdeteit az adott helységben, ismerteti a temető alapításának körülményeit, és részletesebben vizsgálja a legkorábbi síremlékeket, foglalkozik a temetőben kirajzolódó rokoni kapcsolatokkal, különös tekintettel a jelentős családokra. Ezt követi az újabb korokból származó, kiemelkedő síremlékek bemutatása, valamint a temetőben megjelenő szimbólumok és a síremlékek formai jellemzőinek vizsgálata. Néhány különleges felirattal és formai megoldásokkal rendelkező síremlék szövegét soronkénti átírásban és fordítással együtt közli, ennek révén a héberül nem tudó olvasó is megismerheti a feliratok pontos tartalmát. Minden szócikkhez méretarányos, tájolóással ellátott térkép tartozik, amely a temető összes síremlékét, az esetlegesen meglévő szertartási épületet, valamint a helyszíni tájékozást ugyancsak segítő fákat pontos elhelyezkedésüknek megfelelően jelöli. A leírtakat a friss képanyag mellett változatos dokumentumanyag egészíti ki: ezek között megtalálhatók korabeli kataszteri-térkép részletek, archív temetőtérképek, a ravatalozó tervrajzai, családi képek, fennmaradt szakrális tárgyak fotói. Az írott és vizuális anyag szintézisének révén a szerzők meggyőzően bizonyítják a temetők komplex örökségi és forrásértékét. A síremlékek – különösen a XIX. századot megelőző időkre nézve – kiemelkedő jelentőséggel bírnak a mikrotörténetírás számára, továbbá új megvilágításból segítenek megismerni az elpusztított zsidó közösségek történetét. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a kataszteri térkép-részletek és egyes archív temetőtérképek többnyire annyira kicsi méretűek, hogy megmaradnak az illusztráció szintjén, információértékük ebben a formában alig van.

A gazdag függelékben látható a teljes régió térképe, rajta a bemutatott temetők elhelyezkedésével, amelyeknek színe a keletkezés korát jelzi, külön listában pedig megtaláljuk a temetők GPS-koordinátáit is. A magyarországi kutató némi irigységességgel olvassa a következő jegyzéket, amely településenként közli a régió összes temetőjében álló síremlékek számát. Az itthoni feldolgozások nagyrészt még helyi

fókuszúak, tudományos igénnyel nagyobb területre kiterjedő, regionális vizsgálatokra még nem került sor – holott erre a mintegy 1600 magyarországi zsidó temető révén nem kevés lehetőség kínálkozik. A további mellékletek ugyancsak hasznos forrásként szolgálhatnak a kutatók számára: közlik a temetőben beazonosított közösségi funkcionáriusok névsorát, adataikat, a kőfaragókra vonatkozó jelzeteket, amelyek révén kirajzolódhatnak a kőfaragó-központok hatókörei is.

A kötet révén betekintést kaphatunk az egykori dél-csehországi zsidó közösségek sokévszázados funerális örökségébe; módszertani mintaként is kezelhető, emellett pedig a hazai kutatások szempontjából közvetlenül is hasznos adalékokat szolgáltat. A bemutatott sírkövek között ugyanis felfedezhetjük a később Magyarországon is elterjedt, gömbdíszes barokk sírkövek több példányát, valamint láthatunk olyan formákat és típusokat, amelyeknek korabeli párját megtalálhatjuk a régi burgenlandi temetőkben, és amelyek a mai Magyarország nyugati részére jellemző sírkőformákra is hatást gyakoroltak.

Balogh István

ENGLISH SUMMARY

The book by Daniel Polakovič, Iva Steinová, and Petra Vladařová presents the history of the Jewish cemeteries in southern Bohemia. All three authors are expert researchers on the topic. This 383-page volume with rich photographic material contains an encyclopedic presentation of the region's 43 Jewish cemeteries. The individual chapters describe the beginnings of the settlements of the Jews in the region and the time and the events concerning the foundation of their cemeteries examining in detail the formal characteristics of the earliest tombstones, the ones of the most well-known families, as well as some of the most outstanding tombstones from recent times. Through the synthesis of written and visual material, the authors convincingly demonstrate the complex heritage and source value of the cemeteries. The appendices can especially serve as a useful source for further research: they provide the list of community functionaries identified in the cemetery and indicate the stonemasons. The volume contributes significantly to the research conducted on the histories of Jewish cemeteries in Hungary as well, providing valuable insight into the types of Jewish tombstones of Hungary from the 18th–19th century.

István Balogh